

Łódź, 5.05.2024

Dr hab. Seweryn Rzepecki, prof. UG
Instytut Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej magistra Szymona Nowaczyka pt. „Neolit i wczesna epoka brązu w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”, napisanej pod kierunkiem dr hab. Marcina Ignaczaka, prof. UAM.

Przedłożona praca składa się z następujących zasadniczych części: Podziękowania, Wstęp, Uwagi techniczne, Stosowane skróty i symbole, Rozdział I – „Kontekst środowiskowy osadnictwa neolitycznego i wczesnobrązowego międzyrzecza środkowej Noteci i dolnej Wełny”, Rozdział II – „Osadnictwo społeczności neolitycznych i wczesnobrązowych w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”, Rozdział III – „Klasyfikacja typologiczno-chronologiczna źródeł z epoki neolitu i wczesnej epoki brązu w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”, Rozdział IV – „Analiza osadnictwa neolitycznego i wczesnobrązowego w wybranych obszarach próbnych (perspektywa diachroniczna)”, Rozdział V – „Struktura społeczno-osadnicza społeczności wybranych kultur archeologicznych (perspektywa synchroniczna)”, Rozdział VI – „Zarys przemian kulturowo-osadniczych w okresie neolitu i wczesnej epoki brązu w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”, Zakończenie. Pracę uzupełniają: Bibliografia, Legenda do map, Zestawienie wykresów krzywych kalibracyjnych dla dat radiowęglowych. Całość pracy zawiera 417 stron maszynopisu zawiera oraz płytę CD (Mapy i Katalog).

We „Wstępie” Autor przedstawił zasadnicze cele pracy: uporządkowanie bazy źródłowej dotyczącej osadnictwa neolitycznego i z wczesnej epoki brązu na obszarze objętym dysertacją, analiza zgromadzonych źródeł, sformułowanie propozycji autorskiej metodyki badań osadniczych oraz próba modelowego zarysowania (kulturowego w swojej skali) rytmu

przemian społeczno-gospodarczych. Tak zarysowane cele (niezależnie od struktury wywodu) są dobrze sformułowane i „wpasowane” w tradycję archeosadniczych badań regionalnych. Z perspektywy czytelnika szkoda, że we „Wstępie” nie znalazło się kilka akapitów zarysowujących krótko obszar i historię badań jego osadnictwa neolitycznego i z wczesnej epoki brązu.

Kolejne strony zawierają „Uwagi techniczne” i „Stosowane skróty i symbole”. Tutaj pierwsza uwaga kompozycyjna. Obie części powinny, w moim przekonaniu, stanowić po prostu fragment „Wstępu”. Ich autonomiczna pozycja jest niezrozumiała. Wracając jednak do meritum, podzielam opinię Autora, że wielkoformatowy wydruk map jest w obecnych warunkach technicznych zbędny. Całkowicie wystarczająca jest ich cyfrowa wersja. Apeluję jednak o usunięcie z tekstu (przygotowywanego w przyszłości do druku) kolokwializmu „płachta papieru”.

Rozdział I otwiera krótkie skonkretyzowanie zakresu przestrzennego pracy. Lektura tego wstępu pozostawia czytelnika w niedosyć. Brak w tekście choćby niewielkiej, wielkoskalowej ryciny z prezentacją przyjętego obszaru badań. Jest ona niezbędną w finalnej wersji pracy (publikacji książkowej). Za słabo wybrzmiał tu również element definicji obszaru badań, jako strefy pogranicza Kujaw – podstawowej aglomeracji osadnictwa wczesnorolniczego na Niżu. Podrozdział I.1 poświęcony został prezentacji „sieci rzecznej i hydrografii” obszaru badań. Wystarczające będzie w przyszłości pozostawienie w tytule jedynie „hydrografii”, która obejmuje przecież także sieć rzeczna. Sam opis stosunków wodnych jest kompetentny i wystarczający. Jednocześnie warto może sformułować sugestię, aby ten podrozdział finalnie zintegrować z podrozdziałem kolejnym (I.2. „Dychotomiczna rola wielkich rzek a drożność omawianego obszaru”). Styczną obu tych części jest przecież ogromny stopień podmokłości doliny Noteci (istotna przeszkoda terenowa na linii północ-południe), z którą kontrastuje rola przypisywana temu szlakowi wodnemu, jaką odgrywał w kontaktach na umownej linii wschód-zachód.

Podrozdział I.3 („Podział fizycznogeograficzny oraz charakterystyka przyrodnicza”) poświęcony został przede wszystkim syntetycznej prezentacji cech rzeźby obszaru pracy. Część związana z próbą rekonstrukcji pokrywy roślinnej jest słabo rozbudowana. Komentowanie tego wątku jedną pracą Bartkowskiego (1970) jest niezrozumiałe. Szczególnie polecam Autorowi

zapoznanie się i wkomponowanie w drukowaną wersję dysertacji wyników prac zespołu Jana M. Matuszkiewicza poświęconych roślinności potencjalnej Polski¹.

Sugeruję również likwidację podrozdziału I.4 („Fenomeny przyrodnicze”). Opis kwestii związanych z budową geologiczną (wysady soli), cechami hydrografii, rzeźby terenu powinien – w moim przekonaniu – zostać wyraźnie oddzielony od warstwy interpretacyjnej („święte góry”, fenomeny akwaticzne, itp.). Ich waloryzacja sakralna nie powinna mieć charakteru presupozycji i powinna podlegać kontroli w postępowaniu badawczym.

Rozdział II („Osadnictwo społeczności neolitycznych i wczesnobrązowych w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”) otwiera krótki szkic poświęcony historii badań nad osadnictwem. Autor dokonuje równocześnie w tym zakresie jasnej deklaracji programowej (podejście biograficzne). Nie kwestionując tego wyboru rozczarowuje jednak mniej niż skrótowe przedstawienie poglądów Marwyna Samuela. Tym bardziej, że zdaniem wielu autorów jego pomysł jest niezbyt ściśle zdefiniowany i dodatkowo często poważnie przekształcany w analizach archeologicznych². Tym niemniej nie ma wątpliwości, że podejście Samuela jest typowo fenomenologiczne. Co w połączeniu z kolejną deklaracją Autora dysertacji, tym razem dotyczącą preferowanej metody badań („indywidualna percepcja krajobrazu”) sprawia, że brak odniesienia do „archeologicznego” dorobku badań nad fenomenologią krajobrazu (np.: Christopher Tilley, Julian Thomas³) jest całkowicie niezrozumiały i fundamentalnie błędny. Wspomniany brak jest równie dotkliwie odczuwalny w kolejnych częściach podrozdziału II.1. („Współczynnik humanistyczny w archeologicznych badaniach osadniczych”). W kolejnej części podrozdziału II.2 („Społeczeństwo jako system”) Autor syntetycznie prezentuje swoje poglądy na funkcjonowanie społeczeństwa pierwotnego. Prezentowany swoisty synkretyzm metodologiczny czytelny mnie nie przekonuje; szczególnie zaskakujący (na tle wcześniejszych deklaracji) jest „systemowy zwrot” w narracji. Wątki procesualne pobrzmiwają również w części II.1.3. („Osadnictwo jako system”). Zachowując wstrzeźliwość w ocenie adekwatności adaptacji tych inspiracji chciałbym jednak podsunąć

¹ Np.: <https://www.igipz.pan.pl/Roslinnosc-potencjalna-zgik.html>

² Np.: J.Kolen, J. Renes (2015), *Landscapes Biographies: Key Issues*, [in:] J. Kolen, J. Rennes, R. Hermans (eds.) *Landscapes Biographies. Geographical, Historical and Archaeological Perspectives on the Production and Transmission of Landscapes*, Amsterdam University Press, s. 21-48.

³ Np. Chr. Tilley (1994) *A Phenomenology of Landscape; Places, Paths and Monuments*, Berg Publishers; J. Thomas (1999) *Time, Culture and Identity: an Interpretative Archaeology*, Routledge.

Autorowi pomysł ponownego przemyślenia oceny systemu osadniczego jako uchwytne go metodami archeologicznymi „odbicia” przeszłych struktur. Taka supozycja pomija cały dorobek archeologii procesualnej (a przede wszystkim behawioralnej).

Podrozdział II.2. („Baza źródłowa”) stanowi kompetentny komentarz do Katalogu stanowisk zawartego na płycie CD. Autor sprawnie prezentuje dostępny Mu zasób danych. Podkreślić trzeba, że wiedza o niemal 2 tysiącach faktów osadniczych została zbudowana nie tylko na podstawie kwerend z literatury, ale przede wszystkim kwerend archiwów delegatur WUOZ w Pile, Poznaniu, Bydgoszczy, Muzeum Okręgowego w Pile, Muzeum Archeologicznego w Biskupinie oraz badań własnych Autora. Zgromadzony zasób informacji należy określić jako solidny i profesjonalnie przygotowany. W kolejnych częściach tego podrozdziału Pan Magister Szymon Nowaczyk omawia metodykę generowania przez siebie map. Ponownie proponuję, aby Autor rozważył poszerzenie podkładów mapowych o te wynikające z danych dotyczących roślinności potencjalnej (por. przypis 1).

W podrozdziale II.3. (Ekumena neolitycznych i wczesnobrązowych społeczności międzyrzecza środkowej Noteci i dolnej Wełny”) Autor prezentuje wnioski zbudowane na podstawie analiz przestrzennych. Identyfikując przy tym pięć zasadniczych typów ekumen, na tle których rejestrowane było osadnictwo poszczególnych systemów kulturowych (od KCWR do INB).

Kolejny podrozdział II.4. („Pozostałe uwarunkowania osadnictwa”) stanowi próbę identyfikacji stref waloryzowanych światopoglądowo, komunikacyjnie, surowcowo. Z kolei w podrozdziale II.5 zidentyfikowane zostały główne strefy i mikroregiony osadnictwa.

Podsumowując ocenę rozdziału II muszę wskazać na jego nierówność. Najbardziej wypadła część II.1. Muszę tu sugerować Autorowi konieczność solidnego jej przekształcenia, którego celem byłaby poprawa spójności i perswazyjności wyводу. Z kolei wysoko oceniam pozostałą część rozdziału II. Jedyne sugestie jakie chciałbym sformułować dotyczą: szerszej prezentacji antropogenicznych przekształceń krajobrazu (np. stopień zabudowy), co dałoby lepszą ocenę stopnia deformacji obserwowanej archeologicznie struktury dyspersji faktów osadniczych oraz uwzględnienia narzędzi GIS dla identyfikacji stref zasiedlenia.

Rozdział III („Klasyfikacja typologiczno-chronologiczna źródeł z epoki neolitu i wczesnej epoki brązu w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”), podobnie jak poprzednie, otwiera krótkie wprowadzenie dotyczące rozumienia terminu „kultura archeologiczna”. Rozumiem, że

dla Autora ma ono (tzn. wprowadzenie) charakter pewnej deklaracji epistemologicznej. Ale jest ono dość wtórne, wymagające skrócenia lub ewentualnie uzupełnień⁴.

Podrozdziały III.1-III.4 stanowią prezentację szczególnie informatywnych kompleksów źródeł neolitycznych i z początków epoki brązu z terenów objętych pracą. Trzeba podkreślić, że jest to nader solidna, perswazyjna część pracy.

Rozdział IV („Analiza osadnictwa neolitycznego i wczesnobrązowego w wybranych obszarach próbnych [perspektywa diachroniczna]”) stanowi rozwinięcie wcześniej zrealizowanych analiz. We wprowadzeniu Autor deklaruje, że szczególnym celem stawianym przed omawianą częścią pracy jest identyfikacja diachronicznego rytmu przemian osadniczych.

Podrozdział IV.1. („Zagadnienie miejsca centralnego. Rola megalitów w waloryzacji przestrzeni przez społeczeństwa neolityczne”) Autor rozpoczyna od próby konkretyzacji „miejsc centralnych” w sieci osadniczej. Następnie szybko przechodzi do analizy megalitów jako (domniemanie recenzenta) specyficznego studium przypadku. Takie podejście budzi jednak niedosyt. Autorowi dysertacji nie brakowało przecież materiału do analizy stanowisk z budowlami/instalacjami monumentalnymi. Jako minimum należałoby potraktować w taki sposób osady z monumentalną „wstęgową” zabudową mieszkalną (Żnin-Wieś, stan. 1), rondel (Wenecja, stan. 13), czy stanowiska z długimi domami KBK (Biskupin, stan. 15; Jaroszewo, stan. 34). Przecież powszechnie w literaturze przypisuje się tego typu stanowiskom pełnienie funkcji centralnych lub co najmniej „specjalnych” w sieci osadniczej. Sądzę, że dopiero wówczas w pełni wyekstrahowany zostałby casus Kierzkowa.

Cele stawiane przed podrozdziałem IV.2. („Przemiany osadnictwa neolitycznego i wczesnobrązowego w obrębie obszarów diagnostycznych”) wpisują się w długą tradycję „poznawskiego nurtu” badań nad osadnictwem. Wykorzystuje do tego znaną metodę „obszarów próbnych”, szczegółowo analizując okolice Biskupina, Kcyni, Sipior, Budzynia, Mirkowic. Brakuje w tym miejscu mapy z lokalizacją „obszarów próbnych” na tle terenu badań lub Niżu.

---

⁴ Choćby poprzez uwzględnienie polskich tekstów zebranych w tomie *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji* (2012).

Rozdział V („Struktura społeczno-osadnicza społeczności wybranych kultur archeologicznych [perspektywa synchroniczna]”) stanowi próbę uogólnienia wniosków sformułowanych we wcześniejszych partiach pracy i skonfrontowania ich z wybranymi („niżowymi”) efektywnymi źródłoznawczo kompleksami danych. Analiza, co zrozumiałe ze względu na ilość danych, została w tym przypadku ograniczona do kultury brzesko-kujawskiej, kultury pucharów lejkowatych, kultury amfor kulistych i kultury iwieńskiej.

W przypadku KBK (podrozdział V.1.) Autor przywołuje wyniki badań w okolicach Brześcia Kujawskiego, Osłonek, Racotu i Pakości. Generalnie wywód jest poprawny. Mój podstawowy opór budzi interpretacja zabudowy „brzesko-kujawskiej” jako potencjalnie związanej z matrylinearnymi/matrylokalnymi cechami organizacji społeczeństwa. Byłby to przy tym – jeśli dobrze rozumiem intencje Autora – cecha odziedziczona po najstarszych, naddunajskich społecznościach wczesnorolniczych. Nie chciałbym wchodzić zbyt głęboko w polemikę, ale istnieje obecnie wystarczająco wiele dowodów, aby przyjąć powszechną praktykę patrylokalności społeczeństw naddunajskich⁵. Również wysoki stopień zróżnicowania stylistycznego ceramiki KCWR jest nie tyle efektem matrylokalności, co rozluźnienia stopnia presji społecznej na kobiety i uruchomienia mechanizmów współzawodnictwa, które szczególnie dotyczyło ceramiki „stołowej” – używanej w trakcie publicznego, wspólnego (i zapewne odświętnego) spożywania posiłków.

Dla KPL (podrozdział V.2.) dobrane zostały obszary porównawcze w postaci okolic Kiełczewa, Mrowina, Przybranówka-Wilkostowa. Szkoda, że zabrakło w tym zestawieniu cyklu opracowań z Opatowic. Jednak sam wywód jest poprawny. Z kolei dane pozyskane (na obszarze objętym pracą) dla kultury amfor kulistych (podrozdział V.3) zostały skonfrontowane z tymi pozyskanymi z okolic Bonikowa, Tarkowa i Przybranowa. Zamykający omawianą część pracy podrozdział V.4 poświęcony został analizie kultury iwieńskiej. W obu ostatnich podrozdziałach Autor pokazał dobrą orientację w problematyce społeczności późnoneolitycznych i z wczesnej epoki brązu z obszaru Niżu.

Rozdział VI („Zarys przemian kulturowo-osadniczych w okresie neolitu i wczesnej epoki brązu w międzyrzeczu środkowej Noteci i dolnej Wełny”) stanowi autorską wizję przemian kulturowych i osadniczych na zdefiniowanym obszarze badań, w której następuje synteza

---

⁵ Np.: A. Whittle, P. Bickle (eds), 2014, *Early Farmers. The View from Archaeology and Science*, Oxford University Press.

obserwacji i analiz prezentowanych we wcześniejszych partiach dysertacji. Pomijając naturalne wątki dyskusyjne, chciałbym zauważyć, że omawiany rozdział został napisany z dużą swobodą, znamionującym znanostwo Autora. Irytuje natomiast niezrozumiała maniera zapisu majuskułą terminów takich jak „długi dom” i „grobowce kujawskie”.

Pracę zamyka konwencjonalne Zakończenie.

Oceniając całość przedłożonej dysertacji trzeba przyznać, że jest to praca nierówna. Nie chciałbym powtarzać wcześniejszych uwag, ale najślabiej wypadł jej początek (rozdziały I-II.1). O wiele lepiej, bo bardzo solidnie, prezentuje się natomiast praca w rozdziałach II.2 – VI. **Mam nadzieję, że ostatecznie Autor będzie miał okazję opublikować swoje dzieło. Sądzę, że stanowić ona będzie cenny wkład w poznanie społeczeństw wczesnoagrarnych z terenu Niziu.**

Konkludując, przedstawiona mi do oceny praca spełnia kryteria sformułowane w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wnioskuje o dopuszczenie Pana Magistra Szymona Nowaczyka do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

VIDI DECANUS

DZIEKAN
Wydziału Archeologii

prof. dr hab. Andrzej Michaiowski

Seweryn Rzepecki

